

KİTAP İNCELEMESİ

HAMİT BOZARSLAN, ORTADOĞU: BİR ŞİDDET TARİHİ, OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONUNDAN EL-KAİDE'YE İLETİŞİM YAYINLARI, İSTANBUL 2015 (4. BASKI), 390 S.

Book Review: Hamit Ozarslan, The Middle East: A History of Violence, from the end of the Ottoman Empire to Al-Qaeda, İletişim Publications, İstanbul, 2015 (4th Edition) 390 p.

Dr. Öğr. Üyesi Cihan DABAN

Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler
Bölümü, Uluslararası Siyaset Ana Bilim Dalı, dabancihan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2890-2415

Özet

Bu çalışma Hamit Bozarslan tarafından Fransızca olarak kaleme alınan ve Ali Berkay tarafından da Türkçeye tercüme edilen *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye* başlıklı kitap çalışmasının değerlendirmesini ele almaktadır. Kitabın teması Ortadoğu Bölgesinde yaşanan gelişmelere öncülük etmektedir. Uluslararası siyasetin odağından düşmeyen Ortadoğu Bölgesini zamansal ve ağırlıklı olarak 1950 ile 2000 yılları arasında ele almaktadır. Zira bu dönemin ağırlıklı olarak ele alınmasındaki ana neden ise yazarın olaylara yönelik bizzat gözlemlene fırsatına sahip olabilmesinden kaynaklanmaktadır. Sömürge düzeninden bu yana Ortadoğu'da bitmek bilmeyen şiddet sarmalı 21. yüzyılda da şiddetli bir şekilde devam etmektedir. Osmanlı'nın yıkılmasıyla oluşan manda rejimleri, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan İsrail-Filistin çatışması, İran Devrimi, İran-İrak Savaşı, Suriye, Mısır, Afganistan ve bölgenin diğer ülkelerinde yaşanan olaylar kitabın temasını oluşturmaktadır. Söz konusu çalışma kitabın muhtevasına yönelik bir değerlendirmede bulunmaktadır.

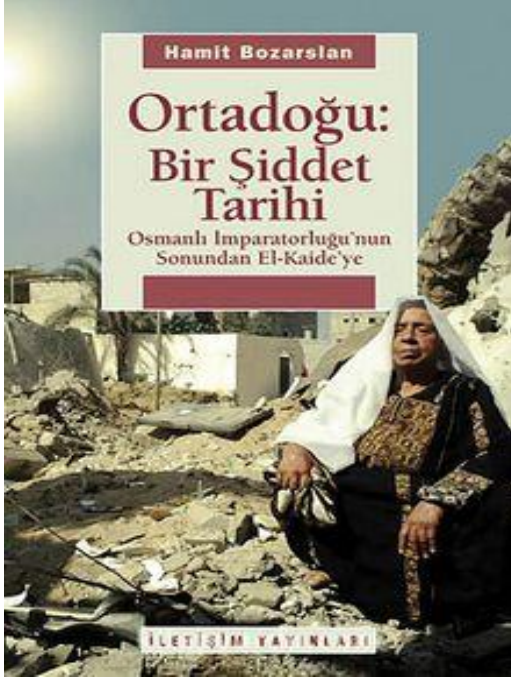
Anahtar Kelimeler: Uluslararası Siyaset, Ortadoğu, Şiddet, Savaş

Abstract

This research reviews a book titled *The Middle East: A History of Violence, From the End of the Ottoman Empire to Al-Qaeda*, which was written in French by Hamit Bozarslan and translated into Turkish by Ali Berkay. The theme of the book leads the developments in the Middle East region. It focuses on the Middle East region, which has been at the center of international politics for most of the time between 1950 and 2000. The main reason why this period is mainly covered is that the author had the opportunity to personally observe the events. The never-ending spiral of violence in the Middle East since colonial activities continues into the 21st century. The mandate regimes that emerged after the fall of the Ottoman Empire, the Israeli-Palestinian

conflict after World War II, the Iranian Revolution, the Iran-Iraq War, the events in Syria, Egypt, Afghanistan, and other countries in the region are the subject of the book. This study provides an evaluation of the book's content.

Key Words: International Politics, The Middle East, Violence, War



Ortadoğu, uluslararası siyasetin gündeminden düşmeyen ve neredeyse tüm dünya devletlerinin bu bölgeye yoğunlaşmasıyla ön plana çıkan bir bölgedir. Bölge üzerine çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan birisi de Hamit Bozarslan tarafından ele alınmıştır. 2008 yılında Hamit Bozarslan tarafından *Une histoire de la violence au Moyen-Orient: De la fin de l'Empire ottoman à Al-Qaida* adıyla yayınlanan kitabın Türkçe baskısı, "Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye" başlığıyla 2010 yılında çevirmen Ali Berktaş tarafından araştırmacılara ve okurlara kazandırılmıştır.

Bozarslan'ın kaleme aldığı *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye* adlı eseri üç ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci ana başlığın altında dört alt başlık, ikinci ana başlığın altında beş alt başlık yer alırken üçüncü ana başlığın altında altı alt başlık yer almaktadır. Eser genel olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından günümüzdeki El-Kaide'ye kadar olan süreci ele almıştır. Bu süreç üç ayrı dönem şeklinde kronolojik olarak analiz edilmiştir. İlk dönem, 1906-1979 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan İran Devrimi'ne kadar uzanan süreci ele almaktadır. İkinci dönem, 1948'de Filistin'in bölünmesi süreciyle başlayan ve 1950-1970 arasındaki yılları kapsayan otoriter rejimlerin kaleme alındığı dönemdir. Son olarak üçüncü dönem, 1966'da Seyyid Kutb'un idamıyla başlayan ve günümüze kadar gelen İslamcı muhalefetleri kapsayan dönemdir. Yazar bu dönemleri ele alırken genel olarak oryantalist eğilimlerden uzak durmaya çalışmıştır. Ortadoğu'da şiddet gerçeğinin perde arkasındaki faktörler ve kökenleri üzerinde durarak detaylı bir açıklama ortaya koymaya gayret göstermiştir.

Kitaptaki “Devletler, Milliyetçilikler ve Devrimci Karşı Çıktılar (1906-1979)” başlıklı anlatılar, Osmanlı’nın gerilemeye başladığı dönemdeki reformlardan itibaren başlamaktadır. 19. yüzyıl reformları devletin müdahalesiyle, baş döndürücü bir hızla dayatıldığından ve uygulamaya koyulduğundan bahsedilmektedir. Reformların ilk olarak orduda başlaması ve sonrasında ordunun egemenliğinde devam ettirilmesinin, ordunun tamamen politize edilmesine sebebiyet verdiği değerlendirilmiştir. Bu dönemde ordu, ‘millet’ ile özdeşleşmiş durumda olup milletin inşa ve selamet umudu olarak görülmüştür. Aynı zamanda ordu, iktidarın da payandası durumunda olmuştur. Bu nedenle devletin kaynaklarını kendine ayıran ordu, imparatorluk içinde eşi görülmemiş bir statü kazanmıştır. Asıl görevi imparatorluğu korumak olan ordunun çok geçmeden kendini imparatorluk mekanizmasının yerine koymuştur. Osmanlı’nın reformlarla inşa etmeye çalıştığı diğer kurumlarda da benzer durumlar göze çarpmaktadır. Yani ordu her alanda etkin olmaya çalışmıştır. Söz konusu bu durum karşısında Osmanlı, imparatorluk içindeki aktörlerin bu kadar güçlenmesi sonucunda hayatta kalabilmek ve içteki olayların bilinmemesi adına dıştaki olaylara karşı daha temkinli davranarak bazı grupların hürriyetini ve bu grupların ayrılıkçı eylemlerinin meşruiyetini tanımak durumunda kalmıştır.

Yazar, reformlarla birlikte gelen Batılılaşma sürecinin üçlü bir şiddet kavramını ortaya koyduğunu iddia etmektedir. İlki eski kurumlara karşı şiddet, ikincisi Batılılaşmış kimselerin eğitimsizlikle veya cahillikle suçladıkları topluma karşı şiddet, son olarak da yine Batılılaşmış entelektüellerin trajik bir yabancılaşma eylemlerinden kaynaklı kendi benliğine karşı şiddet olarak üçe ayırmaktadır. Yazara göre artık devrimci eylemlerin bir hükmü kalmamıştır, bunun yerine düşmanlık söylemlerini ön plana çıkartan eylemler yer almıştır. Somut örnek olarak da “iktidarı paylaşmak veya iktidara gelmek isteyen tüm başları ezmek gerek” sözü düşmanlık oluşturan ve toplumu birbirine düşüren söylemler olduğunu ileri sürmektedir.

20. yüzyılın başında Osmanlı’nın geçirdiği bu değişim kısmen de olsa İran’da da yaşanmıştır. İran’da devrimin fitilini ateşleyen Osmanlı’daki gibi ordu değil, ulema, yani sarıklı din bilginleri olmuştur. Yazar, İran içinde devrimci gelenekten kaynaklı Şiiliğin rolüne vurgu yapmadan geçmemiştir. İktidara karşı yapılan protestolarda Seyyid’in kanlı gömleğinin kullanılması, tepkiyi sembolleştirmek adına can alıcı bir nokta oluşturmuştur. Hem Osmanlı hem de İran gibi büyük güçler, ulus-devletleşme sürecine girerken tabandan gelen taleplerden ziyade kamu güç ve otoritesinin baskısıyla bir dönüşüm sürecine girdiğine değinmiştir.

Osmanlı’dan sonra manda rejiminin gündeme gelmesi, Osmanlı’nın birçok bölgesi için kritik bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Zira bu başlangıçla hem krizler hem de şiddet ortamı oluşmuştur. Bu durum ise Ortadoğu tarihinde yeni bir çatışma alanının oluşmasına ve yayılmasına yol açmıştır. Batıların kendilerine göre “böl ve yönet” tekniği, bölge halklarının başkaldırmasına, bitmek bilmeyen isyan

dalgalarının yayılmasına ve silahlı başkaldırının kısa sürede Ortadoğu'yu şiddet deryasının içine sürüklemesine sebebiyet vermiştir. Yazarın “Araplar fazla devletten, Kürtler ise devletsizlikten çekecekler” vurgusu, aslında Ortadoğu tarihinin neden bu denli karmaşık ve şiddet ortamına dönüştüğünü açıklamaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte Mısır, Irak ve Suriye'de manda rejimine karşı ayaklanmalarda fatura ağır olmuştur. Bu dönemde yükselmeye başlayan Arap milliyetçiliği Filistin sorunu ile birlikte radikalleşmeye doğru kaymıştır. Özellikle ilerleyen dönemlerde önemli birer aktör haline gelecek olan Baas Partisi ve Muhafazakâr Kardeşler örgütlenmeleri de Ortadoğu tarihinin önemli kırılmalarına imza atacak aktörler olarak ortaya çıkmıştır. Bu devletlerde milliyetçilik düşüncesi radikal sağa ya da radikal sola doğru kaymıştır. Yazar bu bölümde Ortadoğu tarihinin bir şiddet tarihi olarak görülmesinde önemli bir faktör olan Filistin sorunu üzerine de özellikle eğilmiştir. Yazara göre Filistinlilerin; azınlık durumuna düşmesi, siyasal ve hukuksal açılardan bağımlı hale getirilmesi, 1948'den bu yana İsrail-Filistin çatışmasının yaşanıyor olması gibi etkenler aslında Filistinli olmanın vazgeçilmezini kurumsallaştırmıştır. Siyonistler tarafından oluşturulan ve Siyonistlerin yerel zaferi ve saldırıları neticesinde kalıcı hale gelen Filistin sorunu, anti-semitizmin fiilen hiç bilinmediği Arap ülkelerinde Yahudi toplumuna karşı duyulan kin ve nefreti kaçınılmaz hale getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye dâhil birçok Ortadoğu ülkesi askeri darbelerle sarsılmıştır. Totaliter bir sisteme dönüşen rejimlerde zor kullanma, korku iklimi oluşturma ve sistemli bir şekilde muhalifleri hedef alma politikası uygulanmıştır.

“Bölgesel Savaşlar, Devrimci İslamcılık ve Baskı (1979-1991)” adlı bölümde yazar, hem bir kimlik asimilasyonu ve laiklik sorununu hem de İslam coğrafyasının tamamının bağımsızlığını konu alan İslamcılığın serüveninden bahsetmiştir. Yazara göre Seyyid Kutb, bir kopuşmanın adıdır. Çünkü Seyyid Kutb İslam toplumundaki ana tabuyu yıkmıştır. İslam coğrafyasındaki dinsiz hükümdarlara karşı ayaklanmanın ve gerekirse şiddete başvurmanın caiz, hatta farz olduğunu savunmuştur. Bu nedenle Daru'l Harbe karşı gelmenin önkoşullarından biri Daru'l İslam coğrafyasında şiddete başvurulması istenmiştir. Bu istem dönüşüm sürecini başlatabilecek tek çıkar yöntem olarak benimsenmiştir.

Yazar İslamcı devrim girişimlerine örnek verirken İran Devrimi'nin önemi üzerinde özellikle durmaktadır. Çünkü devrim bir darbeyle değil, halk gösterileriyle gerçekleşmiş olması nedeniyle devrimi Ortadoğu'nun tek gerçek devrimi olarak görmektedir. İslamcı devrimlerin ortaya çıkardığı şiddet dalgası ise ABD'ye ya da ABD yanlısı rejimlere karşı çıkan silahlı muhalif rolüne bürünerek şiddetin meşrulaştırıldığına değinmektedir. Bu bağlamda 'Afganistan Savaşı' ile 'İran-İrak Savaşı' gibi iki önemli savaştan bahseden yazar, bu savaşlarla 'mücahit' ve 'şehit' kavramlarının hayat bulduğunu ileri sürmektedir. Afganistan'daki savaşta Usame Bin

Ladin'in mücadelesi, Arap coğrafyasında da yakından takip edilmiştir. Özellikle Filistinli din adamı ve akademisyen olan Abdullah Yusuf Azzam, Afganistan'daki savaşta Afganlara yardım etmek amacıyla SSCB'ye karşı Afganların safında yer almıştır. Azzam savaşa katılmanın bir cihat görevi, "cihat, halkı kurtarmak ve ona İslam adaletini ve dinin korumasını sağlamak amacıyla her ümmetin yerine getirmesi gereken bir dinsel vazife" olduğunu, bu duyguyla savaşa katıldığını dile getirmiştir.

Yazar, Ortadoğu'daki şiddetli çatışmaların sadece ırksal milliyetçilikten değil, aynı zamanda mezhepsel milliyetçiliğin etkili olduğundan da bahseder. Irak'ta katledilen Kürtler ırk milliyetçiliğine örnek oluştururken, burada katledilen Şiiilerin mezhepsel milliyetçilikten kaynaklı öldürüldüğüne değinir. Bu olayların sadece Irak'ta değil, buna benzer olayların Suriye'deki rejim tarafından da yaşandığını ifade eder.

Yazar, "İslam Toprağındaki Cihatlardan 2000'li Yılların Savaşlarına" da değinerek İslamcılar adı altında radikalleşen Müslümanların gittikçe güçlendikleri dönem olan 1990 sonrasında Ortadoğu'sunu gözler önüne sermektedir. Cezayir ve Mısır iç savaşları İslamcılarını güçlendirirken, Ortadoğu'daki itibarlarını da artırdığına değinmiştir. İslamcı silahlı muhalefetin kendilerinden olmayan her türlü siyasal, toplumsal ve dinsel formülleri reddettiklerini, bu formüllere karşı mücadele ettiklerini ve iktidarlarla şiddetli çatışmaları göz önüne aldıklarını aktarmıştır. İslamcılarının bu duruma gelmelerindeki ana sebebin ise iktidarlardan kaynaklı olduğunu ileri süren yazar, iktidarların kendilerini kurban gibi göstererek İslamcılarının şiddete başvurmalarına yönelik politikalar üretmelerine mecbur bıraktıklarını yazmıştır. Özellikle askeri rejimlerde bu gibi olayların yaşandığını, Askeri rejimler tarafından şiddete itilen İslamcılarının, yine askeri rejimler tarafından doğrudan hedef gösterilerek terörist ilan edildikleri ve bu politik uygulama ile uluslararası arenadan destek almaya çalıştıklarını ifade etmektedir.

Yazar, genel itibarıyla 2000'ler ile birlikte İslamcılık ve cihat anlayışının şekillenmesinde 11 Eylül saldırılarının etkili olduğu kanaatindedir. Bu kanaatine ek olarak 2001 yılında gerçekleşen Afganistan Savaşı, 2003'te meydana gelen Irak Savaşı, 2005 yılındaki İsrail-Filistin Savaşı ile Lübnan'da yaşanan krizlerin İslamcılık ve cihat anlayışını derinden etkilediğini iddia etmektedir. Bu görüş doğrultusunda yazar, şiddet sarmalının uzun bir süre daha Ortadoğu'ya ve genelde de dünya coğrafyasına hâkim olacağını ileri sürmektedir. Zira bu şiddeti azaltmak adına bazı çözüm önerilerine de yer vermektedir. Özellikle Batı'daki akademik araştırmalarda, genel itibarıyla sadece "terörist veya terörizm" eylemlerine odaklanarak 'çözüm dışı şiddet odaklı' çalışmaların pek fayda sağlamayacağını, bunun yerine terörist veya terör gruplarının kök sebeplerinin daha sıklıkla dillendirilmesi, terörist kavramının genelleyici bir terim olarak kullanılmaması ve bu gibi kavramlarla ortaya çıkan oluşumların iyi bir şekilde analiz edilmesini, aksi takdirde şiddetin sürekli kendini yenileyeceğini savunmaktadır.

Sonuç itibariyle kitap önemli konulara değinmektedir. Yazarın gözlemleri ışığında yazılan bu kitabın zayıf ve güçlü yanları elbette vardır. Konular oldukça geniş tutulmuştur. Bu durum kitapta yer alan olayların geniş kapsamlı olmasına ve daha da yüzeysel bir anlatımın ön plana çıkmasına neden olmuştur. Nihayetinde ele alınan konular uluslararası siyasetin ana odağından düşmeyen, her zaman canlılığını koruyan olaylar silsilesidir. Bu silsilenin anlaşılmasında yazar akıcı bir dil kullanmayı başarmıştır. Sade ve yalın bir anlatımla yabancı kelimelerden olduğunca uzak durmaya gayret göstermiştir. Ayrıca her olayın nasıl ortaya çıktığını aktarmak adına okuyucuları aydınlatabilmiştir. Bu durum aslında Ortadoğu bölgesi üzerine araştırma yapmak isteyen araştırmacılar için önemli bir yol haritası sunmaktadır. Çetrefilli bir bölge olan Ortadoğu'nun tarihsel, sosyal, coğrafi, siyasi ve ekonomik açılardan karmaşık olmasının nedenlerini de açıklayıcı bir anlatımla aktarmayı başarabilmiştir.